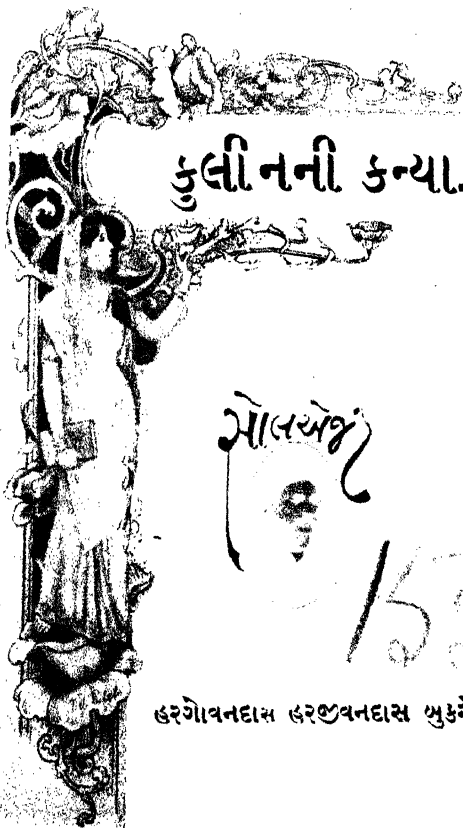

૮૬૮૪

કુલીનની કન્યા.

મોલએજી

૧૬૩

હરગોવિન્દદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાયિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૯-૬૯-૪ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ કુલોનની ૩-૪૧

વિષય ૬-૩

એક દુઃખી તરુણીની હૃદયદ્રાવક આત્મકથા

કુલીનની કન્યા.

(પૂર્વાર્ધ.)

લેખક.

બુલાખીરામ રણછોડ પંડ્યા.

મુકામ-ડાકોર.

પ્રકાશક.

ત્રિભુવનદાસ દલપતરામ પટેલ.

શહાપુર વનમાળીવાંઠાની પેળ-અમદાવાદ.

સોલ એજન્ડ:-

હરજોવનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકોર નાકા-અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૫ મી.

પ્રત ૨૦૦૦

સંવત ૧૯૭૭

સને ૧૯૨૧

કીંમત રૂ. ૦-૪-૦

સર્વ હક્ક પ્રસિદ્ધકર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ગ્રંથોસંગ્રહ-સંગ્રહ
૬૩૮૪

૬-૧

અમદાવાદ-શહાપુર વતમાળી વાંકાની પોળમાં પટેલ હરીભાઈ
દસપતરામે પોતાના 'અન્યોદય' પ્રિ. પ્રેસમાં છાપી.

પ્રથમાવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

સુર વાચક ! આ લઘુ પુસ્તક આજકાલ લખાતાં આશુક માશુકનાં હાસ્ય અને શૃંગારરસથી જલકાતાં નોવેલો કે નાટકો જેવું, કે વીર અને રૈદ્ર રસથી ઉભરાતી ઐતિહાસિક કે પૌરાણિક કથા જેવું, અથવા મેષીલો અને ગલોમાં ગવાતા તોરા અને કલગીના તાન ટપ્પાથી દીલ રંજીત થાય તેવું ત્હારા જોવામાં નહિ આવતાં કદાચ ત્હને નિરાશા ઉત્પન્ન થશે; પરંતુ આપણા આધુનિક ગૃહસંસારની સ્થિતીના સ્વાનુભવથી પ્રત્યક્ષ થતી ખામિયો દૂર કરી; ત્હને સુધારવાની ઇચ્છાનો અંશ પણ જો ત્હારા હૃદયમાં હોય; તો આ નિર્દોષ તરૂણીની કરૂણાત્મક આત્મકથાનું આદ્યાન્ત પકન કર. અને કુસુમકળિયો સમાન કુમળા હૃદયનાં હજારો નિર્દોષ બાળ બાળિકાઓનાં આશાવંત જીવનનો વિધ્વંસ કરનાર બાળલગ્ન, કન્યાવિક્રય, કળેડાં અને મિથ્યા કુળભિમાન રૂપ રાક્ષસોના સપાટામાંથી આપણા સમાજને મુક્ત કરવા કટિબદ્ધ થા. એજ અંતિમ હેતુને સિદ્ધ કરવા આવા લેખોને ઉત્તેજન આપી ત્હને જનસમાજ સમક્ષ રજુ કરવા આપણા સર્વ ઇતિહાસચિંતક અગ્રેસરો, અને શ્રીમંતોના અંતઃકરણમાં પ્રેરણા કરાવ એજ આ પુસ્તક વાંચ્યાનું અને પ્રગટ થવાનું સાર્થક.

આ લઘુ કાવ્ય જનસમાજના કરકમળમાં રજુ કરવાનું સદ્-
ભાગ્ય હું જેમના વડે પામ્યો છું; અને જેમના સમાગમથી મહારા-
સામ્યજીવનમાં પણ મહત્ત્વ કાવ્યપીયુષનો આસ્વાદ પ્રાપ્ત થાય છે, અને
મહારી અસંસ્કારિક વાણીને જેઓના પ્રતાપે કંઈ સંસ્કાર મળવા
પામ્યા છે; તેમજ મહત્ત્વ સંસ્કૃત ભાષાનું બિલકુલ જ્ઞાન નહિ હોવા
જતાં જેઓની સહાયથી મહાકવિ શ્રી કાલિદાસ પ્રણિત
“ મેઘદૂત કાવ્ય ” નું સમશ્લોકી ગુજરાતી ભાષાન્તર કરવા હું ભા-
ગ્યશાળી થયો છું , અને ઉત્તરોત્તર એવાજ કાર્યોમાં મહત્ત્વ પ્રેરવાનો
જેમનો પ્રયત્ન સદા ચાલુજ છે, તે મહારા પરમ પૂજ્ય બાળ સ્નેહી
શ્રીયુત્તમ બદ્ધ ગિરજશંકર દેવશંકર બી. એ. નો ઉપકાર માની
આ મહારા પ્રથમ પ્રયાસના ફળરૂપે લઘુ કાવ્યની લઘુ પ્રસ્તાવના પૂર્ણ
હું છું. इति शिवम्.

ડંકપુર.

દેવશયની એકાદશી.

વિક્રમાર્ક-૧૯૭૩

લેખક

બુદ્ધાબીરામ રણછોડ પંડ્યા.

પાંચમી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

આ પુસ્તકની ચોથી આવૃત્તિ ઘણાજ દુર્લભ સમયમાં ખલાસ થયેલી છે અને વાંચકોની માગણીને પહોંચી વળવા આ પાંચમી આવૃત્તિ કાઢવાની જરૂર જણાઈ છે. આ પુસ્તકે જન સમાજમાં કેટલી પ્રિયતા મેળવી છે તે આ ઉપરથીજ સાબીત થાય છે. કિત્તરાર્ધ ભાગ તે માટે વાંચક બંધુઓ તરફથી ઘણીજ માગણી કરવામાં આવે છે. પરંતુ કેટલાક વ્યવસાયથી તે પ્રગટ થવામાં ઢીલ થયેલી છે, તો ઘણા દુર્લભ સમયમાંજ વાંચકોની તે હઝા પૂર્ણ થશે.

ડાંકપુર.
શ્રાવણ પુર્ણિમા.
સંવત ૧૯૭૭.

ભુલાખીરામ રણછોડ પંડ્યા.

ટુંક સમયમાં છપાઈ બહાર પડશે

દેશ દર્શન.

કચ્છકલ્પ

આ ન્હાનકડા કાવ્યમાં આપણા દેશની હાલની સ્થિતિનું દિગ્દર્શન કરાવવામાં આવ્યું છે તેમજ આપણા લોકો રેલવેમાં કેવી અને કેટલી હાડમારી ભોગવે છે તથા સ્ટેશનો ઉપરની હો-ટેલોમાં અને મેળાઓમાં કેવા બ્રહ્મચાર અને અનીતિઓ થાય છે તથા આપણા લોકો અંધ-શ્રદ્ધાથી કેવાં અને કેટલાં સંકટો સહન કરે છે તથા પવિત્ર તીર્થ ક્ષેત્રોમાં કેવી રીતનાં કુકર્મ થાય છે, વીગેરે બાબતનું કવિતા દ્વારા આખે-હૂબ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

સોલ એનન્ડ.

હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ શુકસેવર.

પાનકાર નાકા-અમદાવાદ.

જનની જન્મભૂમિ.

મંગળમય પરમ પવિત્ર, જનની જન્મભૂમિ;
નિરમળ તવ ચાઝ ચરિત્ર, જનની જન્મભૂમિ. ટેક.

અમિત પ્રભાવ અલૌકિક ત્હારો, શેષ સહસ્ર મુખ ગાયરે;
નેતિ નેતિ વદી નિગમ વિરામે, ભારતિ પણ ભૂલાય. જન૦
અનુપમ સ્વર્ગ સદનથી અદકો, સુખદ વિમળ તવવાસરે;
કોટી ભાનુ શશિ કિરણ થકી, પણ અતુલિત તવ ઉન્નત. જન૦
ત્રિભુવનવિદિત તપોવન ફાં, નંદનવનથી અપૂર્વરે;
સર સરિતા ગિરિવર વન ગાઢાં, તવ ઉર પર ભરપૂર. જન૦
રઘુકુળતિલકરામ ચક્રનંદન, શંકર બુદ્ધ સમાનરે;
અવતરિયા જગના ઉદ્ધારક, તવ ઉદરે ભગવાન. જન૦
જનની તવ ઉદરે બહુ જન્મ્યા, રૂપિ મૂનિ સંત મહંતરે;
શાસ્ત્ર અનંત રચીને પામ્યા, અગમ નિગમનો અંત. જન૦
વીર વજ્રદેહી રણધીરા, દ્વિગ્વિજયી બળવાનરે;
અચળ પાથ રોપી રણ ધૂમે, એવા તુજ સંતાન. જન૦
તું દેવી મહાદેવી માતા, હું બાળક તવ હાસરે;
તુજ સેવા અરથે તન અરપું, અંતર ધરી ઉદ્ધાસ જન૦

મહાભારતના આધારે લખેલું

ગૃધ્રપદાત્મક આખ્યાન.

સતી સાવિત્રી ચરિત્ર.

ઉત્તમ રાગરાગણીઓથી ભરપૂર કી. ૦-૧૨-૭

એક દુઃખી તરૂણીની હૃદયદ્રાવક આત્મકથા.

કુલીનની કન્યા.

લેખકનો પરિચય.

વસંતતિલકાવૃત્ત.

વિશ્વેશ રાય રણછોડ જહાં વસે છે,
જ્યાં ગોમતીજળ પવિત્ર તરંગ લે છે;
શ્રી ડંકનાથ શિવ જ્યાં નિકટે વસે છે,
તે તીર્થ ડંકપુરમાં મુજ વાસ તો છે. ૧
આ જગતના વિવિધ રંગ અનુભવેલા,
તહેના કંઈક પડ્યા હૃદયે રહેલા;
તે પૈકીની હૃદયદ્રાવક આ કથાને,
વાંચી ચહો વિર સમાજ સુધારવાને. ૨

હરિગીત.

હું એક વેળા દિવસના પરિશ્રમ તણી શાન્તી થવા,
સમિસાંજના સૌન્દર્યને આનંદથી અવલોકવા;

તનમાં તપેલા શિખના પરિતાપને ડોલાવવા,
 મનથી વિચારી નીકળ્યો સર ગોમતી તીરે જવા. ૩
 સહુ જગતને તપવી રવિ નભમાંહી છૂપાતો હતો,
 સીંદૂરવરણો રંગ સન્ધ્યા સમય ફેલાતો હતો;
 પંખી ઉડી નભ મારગે નિજ આશ્રમે જતાં હતાં,
 સંધ્યા સમયની આરતીનાં વાદ્ય મધુરાં વાગતાં. ૪
 તટનાં તરૂં ડોલાવતો વાયુ ધિમે વાતો હતો,
 નભમાં લટકતાં વાદળાંનો રંગ બદલાતો હતો.
 * પ્રાચી દિશાથી આવતું દેખાય સૈન્ય નિશા તણું,
 જામ્યું દિવસ રાત્રિ તણું સંગ્રામ એવું લાગતું. ૫
 લીલા જગતના નાથની અવલોકતો આગળ ગયો,
 હું ગોમતીની પાળના તરૂંવર તળે ઉભો રહ્યો;
 સજ્જન હૃદય સરખું અતિ નિર્મળ સરોવર શોભતું,
 ઉજવળ સ્ફટિકના રંગ સરખું સ્વચ્છ પાણી ફીસતું. ૬
 તે દિવ્ય દર્પણના સમું પરિપૂર્ણ શુદ્ધ પ્રકાશતું,
 સૌ વિશ્વને નિજ હૃદયમાં ધારણ કરી દેખાડતું;
 શીતળ સુગંધી વાયુથી અચળ તરંગો નાચતા,
 તટ ઉપરનાં તરૂંવર તણું પ્રતિબિંબને ડોલાવતા. ૭
 મોટા મગર ને મચ્છ કચ્છો મ્હાલતાં જળમાં ધણી,
 તે પ્રાણિયોના ચલનથી ચાતાં કુંડાળાં મધ્યમાં;

રહામે કિનારે ટોકતાં સારસતણાં શુભ જોડલાં,
કલરવ કરે આનંદથી યુથ હંસ કારંડવતણાં. ૮

મનહર બગીચા તુલ્ય મધ્યે કમલિની ખીલી રહી,
તહેમાં જમર ગુંજરતા લેતા સુવાસ સરોજની;
તટના તરૂપર મધુરનાદે કોકિલા ટોકારતી,
નાચે મયૂરનાં વૃંદ માંડીને કળા ઉદ્દાશથી. ૯

જળ પંખિયો જળ મધ્ય ડોક હલાવતાં ધૂમી રહ્યાં,
કંઈ પંખિયો આકાશમાં જળની ઉપર ઉડી રહ્યાં;
અલકાપુરી સમ દૂરથી દેખાય =ડંકપુરી રૂડી,
આનંદદાયક ગોમતી ÷ માનસ સમી શોભી રહી. ૧૦

ધીમે ધીમે રજની દિસે પ્રાચી દિશાથી આવતી,
તે આભની લાલાશને કાળાશમાં પલટાવતી;
હૂંરના પદાર્થો દ્રષ્ટિએથી બંધ દેખાતા થયા,
ચોમેરથી #રજનીચરોના શબ્દ થાવા લાગ્યા. ૧૧

લાઝ્યાં બિડાવા x પદ્મ સૌ દિનકર છુપાતાં આભમાં,
રજની તણા શણગાર કંઈ તારા ઉઝ્યા આકાશમાં;
હું એક ચિત્તે સૃષ્ટિના સૌન્દર્યને નીહાળતો,
તરૂના થડે ટેકો દઈને ધ્યાનમાં ઉભો હતો. ૧૨

તે સમય પગરવનો થયો કંઈ બાસ મ્હારા કણમાં,
મુજ ધ્યાન ભંગ થઈ ગયું ને ચાંકિયો હું ચિત્તમાં;

= ઝોકાર. ÷ માનસરોવર. x રાત્રે કરનાર પ્રાણીઓ.

કીધી નજર તે પાસ તો મહેં એક લીટી સુંઢરી,
વય વીશ વર્ષ તણી જણાતી ચાલતી ધીમી ગતી. ૧૩

મનથી વિચાર્યું તે પળે મહેં, કોણ આ નારી હશે,
એકાન્તમાં આ સમય આવી તેહ કારણ શું હશે;
શંકા થઇ મુજ હૃદયમાં, કે શું હશે વ્યભિચારી એ,
હું સહેજ છૂપાઇ ગયો જોવા તમાસો તે સમે. ૧૪

દેખ્યો નહીં તહેણે મહેને પણ મહેં નિહાળી દૂરથી,
તે ગોમતીના જળ લાણી નિજ મુખ કરી ઉભી રહી;
નિજ અંગ ઉપર શ્યામરંગી વસ્ત્ર પહેરેલું હતું,
સંધ્યાતણી કાળાશમાં તે મિશ્ર થઇ જતું હતું. ૧૫

કરમાયલા પંકજ સમી નિસ્તેજ કાન્તિ લાગતી,
અશ્રુ નિહાળ્યાં આંખમાં હિંદા નિસાસા નાંખતી;
ભડકેલ હરિણી પેઠ તે ચોમેર દ્રષ્ટિ નાંખતી,
ધીમે સ્વરે મુખથી કંઇ ઉચ્ચાર એ કરતી હતી. ૧૬

મનથી થયો નિશ્ચય મહેને વ્યભિચારીણી નારી નથી,
નિજ નાથથી કે અન્યથી નહીં રીસાઈ લાગતી;
કરશે કદી તન ત્યાગ તે, એલું વચ્ચું મહારા ઉરે,
ટુંકી મતિની તારણી મરતાં વિચાર નહીં કરે. ૧૭

વાળી કછોટો ઉતરી જળની લગોલગ તે ગઇ,
મનથી વિચાર્યું મહેં, પ્રગટ થાવું હવે તક્કી અહીં.

ઓ ભાઈ મરવા ઘો ખસને આ છે નકામી જીંદગી,
મહારા સમી દુર્ભાગિણીને સાર જીવ્યામાં નથી.

જળમાં ઝુકાવા તે ગઈ મહેં દોટ મૂકી તે પળે,
હાં ! હાં ! કહીને હસ્ત ઝાલી ખેંચીને રાખી બળે. ૧૮

કંપી ઉઠી તે કામિની રોમાંચ લાગ્યો દેહને,
અણચિંતવ્યો દેખી મહેને, ભય પૂર્ણ વાળ્યો તેહને;
મહેં ધૈર્ય આપીને કહ્યું ખ્હીનીશ ના ઓ ખહેન તું,
શામાટ તહેં આપું ભયાનક કર્મ કરવું આદર્યું. ૧૯

તું કોણુ છે ! ને ક્યાં રહે છે ? શા દુખે મરવા ચહે,
મુજને ગણીને ધર્મનો ખંધુ સરવ સાચું કહે;
કંઈ ધૈર્ય આપ્યું તેહને આ શખ્હ મહારા સાંભળી,
ચોધાર આંસુ સહિત કણ્ણા કંઠથી તે ઉચરી. ૨૦

“ ઓ ભાઈ મરવા દો મહેને આ છે નકામી જીંદગી,
મહારા સમી દુર્ભાગિણીને સાર જીવ્યામાં નથી;
દુખરૂપ મહારા દેહને આરામ મર્ણુ વિના નથી,
ભયરૂપ આ ભવ માંહિ ભય હરનાર મહારૂં કો નથી. ૨૧

શામાટ રોકો છો મહેને બચ્ચો તમારે મારગે,
મરજી મહેને મરવાતણી, ઓ ભાઈ મરવા દો મહેને;
મુજ મર્ણુથી આ જગતમાં રહનાર પાછળ કો નથી,
મુજ મર્ણુથી જન ઝેણને દિલગીર થાવાનું નથી. ૨૨

ઓ ભાઈ ઊઝે હાથ મહારો આજ મરવા દો મહેને,
બહુ પૂરુષ તમને લાગશે, યમપુર બંધા દો મહેને;

આ ગોમતી ગંગાતણા જળમાં સમાવા દો મહેને,
મીઠા મરણની સાથ લેટો આજ કરવા દો મહેને.” ૨૩

આ સાંભળી કણ્ણા ભરેલાં વેણુ એ તરણી તણાં,
હૈયું ભરાયું માદ્યરૂં મુજ આંખમાં અશ્રુ વહ્યાં;
મુજ અંતરે આવી દયા આ શબ્દ તેના સાંભળી,
મહેં ધૈર્ય ધરવા તેહને બહુ રીતથી વિનતી કરી. ૨૪

મરવા નહીં દેઉં તેહને કોટી ઉપાયે આજ હું,
મુજ દેહમાં છે પ્રાણ ત્યાં સુધી ન છોડું હાથ હું;
સન્ધ્યા સમય વીતી ગયો છે, ચાલ મહારી સાથ તું,
તુજ ધર્મનો હું ભાઈ છું ચિન્તા જરા ના રાખ તું. ૨૫

આપી ધિરજ બહુ પેર મહેં મહા મહેનતે સમજાવીને,
મુજ ઘેર આવી તે પછી વિશ્વાસ અંતર આણીને;
આ વાત જાણી પોળનાં પાડોસીઓ ટોળે મળ્યાં,
નિહાળવા તે સુંદરીને સર્વ વીંટાઈ વળ્યાં. ૨૬

મહેં સર્વને માંડી કહી આદ્યન્ત બીના જે બની,
તે સાંભળી સૌને મુખે છાયા પડી ગઈ શોકની;
સહુ ખોલિયાં એ જહેન તહારા દુઃખની કથની કહે,
તુજ ગામ ક્યાં? તુજ કામ ક્યાં? તુજ નામ શું? સાચું કહે. ૨૭

શા માટ તેં ધર ત્યાગિયું ? શા દુઃખથી મરવા ચહે ?
તુજ હૃદય ખોલીને અમોને સૌ કથા માંડી કહે;

આ સાંભળીને તે બિચારી પૂર્વનાં દુઃખો સ્મરી,
ચોધાર આંસુ પાડતી નિશ્વાસ નાંખી ઉઘરી. ૨૮

“ મહારા વિતકની વારતા શા માટ પૂછો છો મહને,
શું સાર છે તે સાંભળીને શોક થાશે સર્વને;
બાકી રહ્યાં છે ઝાડ દુખનાં ઉગવા આ શિર પર,
શાં દુઃખ ભોગવવાં હજી બાકી હશે મહારે શિરે. ૨૯

નિર્ભાગિણી નારી જગતમાં મુજ સમી કો ના હશે,
દુખમાં દિલાસો પામવાનું સ્થાન જેને ના હશે;
ગમતું નથી મુજને હવે નિઃસાર લાગે જીવંતી,
પણ મહું મોઘું થઈ પડયું મુજને તજે છે દુરથી. ” ૩૦

*

*

*

માતા પિતાને એકલી હું લાડકી બાળા હતી,
મુજને નિહાળી માત મહારી હર્ષવેલી થઈ જતી;
માયું મુખે તે તાત મહારા આપતા મુજને હતા,
પળવાર મુજને આંખથી અળગી નહિં કરતા હતા. ૩૧

સહુ જીવંતીનો સાર મુજને માનીને ઉછેરતા,
સુખમાં સદા મુજને વસાવા આશ અદકી રાખતા;
કપડાં ઘરેણાંથી મહને શણગારિને રાજી થતા,
આનંદમાં માતા પિતાના દિવસ એમ વહ્યા જતા. ૩૨

મનમાં ચહે શું માનવી ? શું દૈવ મનમાં મ્હાય છે ?
સુખદુઃખનું ચક્કર જુઓ ફરતું સદા દેખાય છે;

સરખા દિવસ આ જગતમાં ચિરકાળ કોના બધ છે,
સન્ધ્યા સમયના રંગની પેઠે દશા બદલાય છે. ૩૩

ફરતું દશાનું ચક્ર આવ્યું મૂળ સુખનાં છેદવા,
આનંદનાં તરૂંવર સુકાયાં દિવસ આવ્યા દુઃખના;
મ્હારા પિતાનો દેહરૂપી બાગ કરમાઈ ગયો,
તે માંહિથી આત્મા અમરને દુષ્ટ કાળ હરી ગયો. ૩૪

મુજ માત દુખ માંહી ડુબી કલ્યાણતમાં દિન ગાળતી,
મુજને લઈ ખોળા વિષે દરરોજ અશ્રુ સારતી;
હું પાંચ વર્ષતણી હતી કશુંએ સમજતી ના હતી,
કલ્યાણત કરતી માતને વળગી ગળે રહતી હતી. ૩૫

જે ઘર વિષે સુખશાન્તિ ને આનંદનો વાસો હતો;
જે ઘર વિષે પરિપૂર્ણ પ્રેમપ્રવાહ રેલાતો હતો;
જે ઘર વિષે સંગીતકેરાં વાદ્ય મધુરાં વાગતાં,
તે ઘર બન્યું વેરાન સમ ગૃહનાપતિ આલ્યા જતાં. ૩૬

મુજ તાતના વિરહે દશા મુજ માતની માઠી થઈ,
દવથી બળેલી વેલના સરખી ગતિ ત્હેની થઈ;
રાતી અતિ દિનરાત મ્હાજ તાતને સંભારીને,
નિશ્વાસ નાંખે આંખથી આંસુ ઉનાં વરસાવીને. ૩૭

પાડોશની સહુ નારીઓ બહુ રીતથી સમજાવતી,
પણ શોક કેરા પૂરની શાન્તી જસાએ ના મતી;

હરકોર નામે એક મ્હારી માતનાં સહિવર હતાં,
તે ઘેર આવી હરધરી મુજ માતને સમજાવતાં. ૩૮

મુજ માત કેરો ભાઈ પણ દુઃખમાં દિલાસો આપતો,
તે ધૈર્ય આપીને સદા મુજ માતને સમજાવતો;
મુજ ઉપર રાખે પ્રેમ ઝાઝો હૃદયથી આંખે મ્હને,
મુજ તાતથી પણ અધિક અંશે પ્રેમ મુજ ઉપર કરે. ૩૯

હું તો પિતાને વીસરી મામા તણા બહુ ઝાલથી,
પણ માત મ્હારી દિન દિને બહુ શોક ઉરમાં ધારતી;
હરકોર સમજાવે ઘણું પણ વાત વીસારે નહી,
મામી અને મામા કહે પણ ધૈર્યને ધારે નહી. ૪૦

જે નાથની સાથે વસી સંસારનું સુખ લોગવ્યું,
જે નાથ સાથે પ્રેમઅમૃતપાન પ્રીતેથી કર્યું;
સંસારપારાવાર તરતાં જે પતિની સ્હાયથી,
જગમાં જીવાયે કેમ યાતાં દૂર જીવનહારથી. ૪૧

ક્રીડો હૃદયમાં શોકનો જાતાં સમય પેદા થયો,
દિનરાત મ્હારી માતનું અંતઃકરણ કોરી રહ્યો;
હરકોર મ્હારી માતને હરદોજ મળવા આવતાં,
ઓઠાં ખતાવી અન્યનાં મુજ માતને સમજાવતાં. ૪૨

ગુણવંત નામે તેહને દશવર્ષનો બાળક હતો,
મુજ ઘેર તે હરદોજ તેની માત સાથે આવતો;

તે સાથે હું રમતી હતી બહુ બાળબેટાઓ કરી,
 મુજ માત પણ ત્હેને નિરખતાં દુઃખ જાતી વીસરી. ૪૩
 લઈ જાય તે નિજ ઘેર મુજને રોજ રમવા કારણે,
 હરકોર પણ નિજ પેટની પુત્રીસમી મુજને ગણે:
 ઘરનાં ગરીબ હતાં તથાપી દીલનાં ઢાતા હતાં,
 ઘર કામ પોતાનું તણ મુજ માત પાસે આવતાં. ૪૪
 મુજ માત અંતરની વ્યથાથી છેક સૂકાતી ગઈ,
 છોડ્યો ભરૂંસો જીવનનો, મહારી ફિકર ત્હેને થઈ:
 ઉર એક ચિન્તા તો હતી તેમાં વળી બીજી બળી,
 પડતા ઉપર પાદ પડે તેવી દશા તેની થઈ. ૪૫

*

*

*

*

હું એક વેળા ઘરવિષે રમતી હતી ઉદ્ધાસમાં
 માતા સુતી'તી સાથે, મામા હતા તે પાસમાં;
 મુજને નિહાળી માતની આંખોવિષે અશ્રુ વહ્યાં,
 તેડી મ્હને પાસે હૃદય આંખી વચન તેણે કહ્યાં. ૪૬
 “ઓ ખડેન ત્હારા બાપ પાસે હું હવે જાનાર છું,
 મામાતણી સંભાળમાં સોંપી તને જાનાર છું;”
 હું અણસમજણી તે સમે મ્હેં માતને એવું કહ્યું,
 મુજને અહીં ગમશે નહીં આવીશ ત્હારી સાથે હું. ૪૭
 મુજ તાત પરદેશે ગયા ત્યાં એકલી તું ક્યાં જશે,
 તે કેમ ત્યાં જઈને રહ્યા તું ઘેર ક્યારે આવશે;

આ સાંભળી માતાતણું હૈયું બરાયું તે સમે,
કલ્યાન્ત તેણે બહુ કર્યું, મામે મનાવી તે સમે. ૪૮

તે દિવસથી મુજ માતને કારી ઝખમ લાગ્યો ઉરે,
મુજને નિહાળે ને રડે કલ્યાન્ત ઝાઝુ તે કરે;
વળતી પથારીવશ થઈ કાયા સુકાતી સૌ ગઈ,
સહુ રક્તમાંસ બળી ગયું ને કાષ્ટવત્ કાયા થઈ. ૪૯

આવે સગાંવહાલાં ઘણાં જોવા જનેતાની દશા,
મુજને નિહાળી સર્વના અંતર વિષે આવે દયા;
ગાત્રો ગળ્યાં મુજ માતનાં નિસ્તેજ કાયા તો થઈ,
સરવે સગાં સમજી ગયાં આશા મુકી જીવ્યા તણી. ૫૦

મુજમાં રહેલો જીવ તહેનો ફક્ત કાયાને વિષે,
‘ મહારી બિચારી બાળકીની શી વલે વળતી થશે; ’
નિશ્વાસ ઝાઝા નાંખતી મનમાં મુઝાઈને રહે,
નજરે મ્હને જોતાં નયનમાં નીર આવે તેહને. ૫૧

બોલાય ના મુખથી છતાં બેળે મ્હને બોલાવતી;
ઉઠી પડેલી આંખ મહારા તરફ તાકી રાખતી;
મામી અને મામા હૃદયનો સહુ મરમ સમજી ગયાં,
મુજ માતકેરા કાનમાં ધીમે વચન તેણે કહ્યાં. ૫૨

“ જો ખેન ચિન્તા ચિત્તમાં કમળાતણી કરશે નહીં;
ભુગતે કરીશું જતન અણુવિશ્વાસ ઉર ધરશે નહીં;

અમ પેટની પુત્રી ગણીને પાળીશું ત્હને અમે,
ચિન્તા વિસારી હૃદયમાં ધારણ કરો શ્રીરામને.” ૫૩

તે સમયથી મુજ માતની ચિન્તા જરા ઓછી થઈ,
વિશ્વાસ આવ્યો ભાઈ ને ભોળાઈનો મનની મહી;
મુજ હસ્ત ઝાલીને મહા બળથી હૃદયમાં ચાંપિયો,
મામાતણા કરમાંહિ મ્હારો હસ્ત તેણે આપિયો. ૫૪

“ઓ ભાઈ આ મ્હારા જીવનની વેલ મ્હારી દીકરી,
ત્હારે શરણ સોંપુ હવે સંભાળજે જીગતે કરી;
પાળક પિતા એનો બની પ્રીતે કરીને પાળજે,
લાયક થતાં લાયક તરૂની ડાળીએ વળગાડજે. ૫૫

અંતઃકરણની એક ઈચ્છા બહુ દિવસથી છે મ્હને,
કમળા તણી કરવા સગાઈ હૃદયથી ગોઠયું મ્હને;
હરકોરના ગુણવંત ઉપર ચિત્ત મુજ ચોટી રહ્યું,
તે પૂર્ણ કરજે ભાઈ તું મ્હેં આજ હીલ ખોલી કહ્યું. ૫૬

વળતી મિંચાયાં નયન ત્હેનાં ફેરવ્યું પાસું જરી,
માયા હીંધી મ્હારી તણ, શ્રીરામ મુખથી ઉચરી;
મુજ ભાગ્યની ભુંડી કશાએ દિવસ એવો આવિયો,
એ જન્મદાતા માતને વિકાળ કાળ હરી ગયો. ૫૭

હું વર્ષ સાડાપાંચની બાણ નહીં કે મર્ણુ શું,
મુજ માત હમણું આવશે હું એમ વિચારો કરું;

દિન વીતતાં સુધી હૃદયમાં ધીર હું ધારી રહી,
 તે બાદ મ્હોટા શબ્દથી જો માત પોકારી રહી. ૫૮
 થાતાં વિખૂટી ગાયથી જેવી ખરાડે વાછડી,
 'તે રીત પાડી રા'ઈ હું ઘર ખંડાર આવી તે ઘડી;
 દેખી દશા મ્હારી નયનમાં નીર આવ્યાં સર્વને,
 મુજ મન મનાવા લાગિયાં હરકોર આવી મુજ કને. ૫૯
 નિજ ઘેર મુજને લઈ ગયાં ખાવા મ્હને ત્યાં આપિયું,
 ગુણવંતને નિરખી રમતમાં ચિત્ત દોરાઈ ગયું;
 ખેત્યાર ઢાઢા એ રીતે હરકોરના ઘરમાં ગયા,
 ગુણવંત સાથે ખેલતાં આનંદમાં ચાલ્યા ગયા. ૬૦
 મુખ માતકેરી વાત મુજને યાદ આવે અંતરે,
 હરકોર બીજી વાતમાં મુજ ચિત્તવૃત્તિ ફેરવે;
 હરકોરકેરા હેતથી મુજ માતને બૂલી ગઈ,
 ગુણવંતની સાથે રમતમાં વાત વિસારે થઈ. ૬૧

*

*

*

મુજ જીંદગીના નાટ્યદારે એક અંક પુરો કર્યો,
 માંમાતણે ઘર હું વસી બાણે જનમ બીજો ધર્યો;
 દેખાય પરદેશી સમાં, સહુ માનવી તે ઠામમાં.
 બાણે સ્વજનથી દૂર હું આવી અજાણ્યા ગામમાં. ૬૨
 લાગે નવું સરવે મ્હને હું એકલી અતડી ફરું,
 મુજ માતને સંભારીને હું આંખમાં આંસુ ભરું;

મામા મ્હને બહુ હેતથી હસીને સદા બોલાવતા,
લાગે રમતમાં જીવ માટે ખ્હાર ફરવા લાઇ જતા. ૬૩

ગુણવંત મ્હારો ગોઠિયો તે મુજ વિના ઘેલો ફરે.
દરરોજ રમવા કારણે તે આવતો મ્હારી કને;
તેને નિહાળી હૃદયમાં બહુ હેત મુજને આવતું.
તેના વિના નામાતાણું ગૃહ શુન્ય સરવે લાગતું. ૬૪

થોડો સસય જાતાં પછી મુજ જીવ ત્યાં ગોઠી ગયો,
શેરીતણાં સૌ બાળકોથી સ્નેહ જોડાઇ ગયો;
પંખી પૂરાતાં પાંજરે પહેલું જરા ગલરાય છે,
સહવાસ થાતાં તે પછી ગીતો મધુરાં ગાય છે. ૬૫

બાંધ્યો સંબંધ નવો નવા દેશે જઈ જાણે વસી,
મનથી મટયું અતડાપણું હું સર્વથી બોલું હસી;
ભૂલી ગઈ મુજ તાતની શેરીતણા સહવાસને,
જાતાં સમય ભૂલી ગઈ, મુજ તાતના આવાસને. ૬૬

મુજ માત પાસે હઠ કરી બહુ વાર કંઈ કંઈ આગતી,
ઘડીમાં રિસાતી ને મનાતી, સર્વ તે ભૂલી ગઈ;
સ્વપ્ના સરિખી વાત સરવે આવતી મુજ અંતરે,
પણ ના ભુલાયો હૃદયથી મુજ માત કેરા પ્રેમને. ૬૭

ઝાંખી છળી માતાતણી મુજ હૃદયમાં રમતી હતી,
છેલી વખતના શબ્દ તેના ચાલ હું કરતી હતી;

તે શબ્દના લણુકાર મ્હારા કાન માંહી વાગતા,
મુજ રક્ત દ્વારા અંગમાં ધબકાર પણ તેના થતા. ૬૮

મામી અને મામાતણી સહવાસમાં દિન ગાળતી,
મુજ માત પિતા એજ છે હું એમ મનથી ધારતી;
સંતાનમાં બે પુત્ર પુત્રી એક મામાને હતી,
હું તેમની સાથે સદા આનંદથી રમતી હતી. ૬૯

પૈસે ટકે મામા પ્રથમથી પૂણું ભીઠાતા હતા,
સંસારનો સહુ ભાર તે મ્હા કપ્પથી બહેતા હતા;
મુજ માતના મરવા પછી તે દુઃખ કંઈ ઓછુ થયું,
મુજ તાતના પૈસાવડે ગાડું ગમડવા લાગીયું. ૭૦

મામી સ્વભાવે આકળી અભિમાનની મૂર્તી હતી,
ડહાપણુ વિષે સહુ વિશ્વ મનથી તુચ્છ તે ગણતી હતી;
સૌના ઉપર પોતાતણી સત્તા અધીક જણાવતી,
પોતા વડે ઘરખાર ચાલે એમ મનથી માનતી. ૭૧

મામા થકી ઘર માંહિ ઉંચા શબ્દથી બોલાય ના,
મામી તણી આજ્ઞા વિના કંઈ કાર્ય ધરનું થાય ના;
દરસેજ કડવાં વેણુ બોલીને કનડતી તે હતી,
પાલેશમાં પણ સર્વ સાથે રહેજમાં લલતી હતી. ૭૨

મામી તણી બહુ ખીક મ્હાસ હૃદયમાં પણ લાગતી,
હું કોઈ વસ્તુ તેહની ખસે કશી નહિ માગતી;

મુજને કદી તે બહાલથી હસાને નહી બોલાવતી,
દેખી મ્હને તે સર્વદા મોંદુ ચઢેલું રાખતી. ૭૩

*

*

*

*

જળના પ્રવાહ સમાન દિવસો એ રીતે જાતા વહી,
મામા તણે ઘર માહ્યરી વય આઠ વર્ષ તણી થઈ;
લણવા નિશાળે રોજ સાંજ સવાર હું જાતી હતી,
ગુણવંતના સહવાસમાં હું હોંશથી લણતી હતી. ૭૪

નિજ ઘેરથી ગુણવંત મુજને તેડવાને આવતો,
ઠરરોજ મુજને પ્રેમથી નિશાળમાં તેડી જતો;
અંતઃકરણની ઐક્યતા મ્હારી થઈ ગુણવંતથી,
પળવાર પણ અળગી થતાં મનમાં વ્યથા મુજને થતી. ૭૫

હું જાઉં તેને ઘેર રમવા કારણે મોસાળથી,
હરકોર મુજને દેખીને બોલાવતાં ખહુ બહાલથી;
મુજ માત કંઈ વાક્ય ત્હેના હૃદયમાં રમતાં હતાં,
દેખી મ્હને આશા તણાં અંકુર ઉદ્ભવતાં હતાં. ૭૬

મુજ કાનમાં તે શબ્દના પડઘા સહોદિત પાડતાં,
ગુણવંતની સાથે મ્હને સહુ રીતથી સરખાવતાં;
પળશે વચન મુજ માતનું મનથી ભરૂંસો રાખતાં,
આશા સખળ થાવા વખતની વાટ એ જોતાં હતાં. ૭૭

એ રીતે જાતાં સમય મ્હારી વય વરષ દશની થઈ,
હું સ્કેજ સારાસારને મનમાં સમજતી તો થઈ;

ગુણવંત સાથે રોજ હું જાતી હતી નિશાળમાં,
 બુદ્ધિ વિશે તે પૂર્ણ પંકાતો હતો સૌ આળમાં. ૭૮
 તે કોઈની સાથે કદી મિથ્યા વચન નવ લાખતો,
 તે સર્વના ઉપર સદા સમભાવ મનથી રાખતો;
 શુરવીર હિમ્મતવાન ને હૌલનો દયાળુ તે હતો,
 શુભ શીલવંતો ને સ્વરૂપમાં કામદેવ સમે હતો. ૭૯
 મુજને નિહાળીને સદા તે પ્રેમઘેલો થઈ જતો,
 મીઠાં વિનયવાળાં વચનથી સર્વદા રીઝાવતો;
 તેને નજરથી ન્યાળતાં હું ભાન સૌ ભૂલી જતી,
 તેના વિના પણ એક પણ જુગના સમી મુજને થતી. ૮૦
 જળ મીન જેવી પ્રીત મહારા અંતરે જામી હતી,
 તહેના અલૌકિક ગુણ ઉપર મોહ હું પામી હતી;
 હું માનતી ગુણવંત મહારી અંદગીનો સાર છે,
 ભવસાગરે આ દેહરૂપી નાવનો આધાર છે. ૮૧
 ધન્યભાગ્ય મહારૂ એ પતિ મામા મહેને પરણ્યાવંશે,
 મહારા સમી સંસારમાં કેા ભાગ્યશાળી ના હશે;
 એ રીતના ઉત્તમ મનોરથ અંતરે ધરતી હતી,
 ગુણવંત પ્રેમપયોદધીમાં સ્નાન હું કરતી હતી. ૮૨

*

*

*

*

ગુણવંત આવેલો હતો દિન એક રમવા કારણે,
 તે સાથે હું વિનોદમાં ઉભી હતી ઘર આરણે;

આવી અચાનક માર્મીએ ધમકાવિયો ગુણવંતને,
“તું કેમ આવે હરધડી અમ ઘેર કમળાની કને. ૮૭

થે મદ રમતાં છોકરીથી કેમ શરમાતો નથી,
અમ ઘેર તું ના આવતો તુજને કહું છું આજથી;
મુજને કહ્યું કે જો હવે ગુણવંતને ખોલાવશે,
તો હું સમી બીજી નથી એ વાત નક્કી માનજે.” ૮૮

આ વજ્ર સરખાં વાક્ય માર્મીના મુખેથી સાંભળી,
ગુણવંત ગભરાઇ ગયો ને હું બની ગઈ ખ્લાવરી;
વિજળી તણા આઘાતથી વિચિત્ર થઈ જાયે કળી,
તેવી દશા મ્હારી થઈ, આ શબ્દ કણું સાંભળી. ૮૯

મુજ હૃદય વીણાના તડોતડ તાર સૌ તૂટી ગયા,
પગથી શિખા પર્યન્ત મ્હારાં અંગ લાગ્યાં ધૂળવા;
આ સત્ય કે'છે મે હસેછે, હૃદયમાં શંકા થઈ,
પળવાર મ્હારી માર્મીના મુખને નિહાળી હું રહી. ૯૦

ક્રોધની જ્વાળા સમી કાન્તી નિહાળી તેહની,
પથ્થરતણી પ્રતિમા સમી હું શુન્ય થઈ ઉભી રહી;
નીચે મુખે ગુણવંત મ્હારી પાસથી ચાલ્યો ગયો,
મુજ પ્રાણ જતો હોય તેવો ખેદ મુજ હૃદયે થયો. ૯૧

મામી તણા આ કોપનું કારણ કળાયું ના કંઈ,
હું સજળ નયને વિકળ હૃદયે ધરવિષે ચાલી ગઈ;

મુજ દેહ ઘરમાંહી ગયો પણ મન ગયું ગુણવંતમાં,
એ વીણુ બીજો ખ્યાલ કંઈ આવે ન મારા ચિત્તમાં. ૮૮

મુજ નયનના આગળ છબી ગુણવંતની તરતી હતી,
જ્યાં જ્યાં નજર નાંખુ ત્યાં એ આકૃતિ દિસતી હતી;
તેના મધૂરા શબ્દના પડઘા હૃદયમાં વાગતા,
આઠાશવાણી તુલ્ય તેના નાદ અંતરમાં થતા. ૮૯

મ્હારા ઉપર માહું હવે લાગ્યું હશે ગુણવંતને,
નક્કી રિસાશે તે હવે, હું એમ સોચું અંતરે;
પણ દોષ કંઈ મ્હારો નથી, મુજથી રિસાશે કેમ એ,
હું એમ ધારી અંતરે, મનને મનાવું તે પળે. ૯૦

એ રીત આખો દિવસ મ્હારો શોકમાં ચાલી ગયો,
મુજ જીવતો ગુણવંત કેરા ધ્યાનમાં મ્હાલી રહ્યો;
ચાહે ચકોરી ચંદ્રને નિજ આત્મકેરા ઐક્યથી,
તેવી સમાધી- માહરી, લાગી ગઈ ગુણવંતથી. ૯૧

* * * *

વાણુ કરી હું તે દિને રાત્રીવિષે સૂતી હતી,
આંખો મિંચી અંતરવિષે ગુણવંતને સ્મરતી હતી;
તે સમય મ્હારી મામોને ધીમે સ્વરે મામે કહ્યું,
મ્હારા સંબંધી વાત આતાં લક્ષ મ્હારું ત્યાં ગયું. ૯૨
મામા કહે “કેમળા” તણી વય બાર વર્ષતણી થઈ,
“માટે હવે વર યોગ્યથી કરીએ સગાઈ તેહની;

ગુણવંત લોકેને યોગ્ય મહારા અંતરે ગોઠી ગયો,
 તે સાથે કરીએ લગ્ન એ વિચાર મહેં મનથી કર્યો. ૯૩
 ઘરનાં ગરીબ ખરે તથાપી સર્વ રીતે શ્રેષ્ઠ છે,
 તે સાથે કરવા લગ્ન મહારી બહેનનો ઉપદેશ છે;
 હરકોર પણ બહુ છે બધાં કમળા સુખી ત્યાં તો થશે,
 કન્યા ગરીબને આપતાં બહુ પૂણ્ય આપણને થશે.” ૯૪
 આ વાક્ય મામાંનાં સુણી મુજ મામીએ છણકે કર્યો,
 ‘નવરો લુહાર નથી’ કહીને અંગુઠો આગળ ધર્યો;
 બણ્યા તમે બહુ સત્યવાદી પૂણ્યકેરી પૂંછડી,
 ડહાપણતણા ભંડાર ને દાતારના શિરોમણી. ૯૫
 ના હોય તો અક્ષલ ખરીદી લેઇ આવો હાટથી,
 બકતાં ગમે તે બોલ મુખથી કેમ શરમાતા નથી;
 એ કાગડાના કંઠમાં શું રત્નની માળા ધરૂં,
 લવતાં વિચાર કરો જરા ડા’પણ તમારૂં બાણિયું. ૯૬
 હ્યો સાંભળો ગુણવંતના કુળની કથા માંડી કહું,
 એના પિતાએ લા’ય+ લીધી તે જગત બધે સહુ;
 મરનાર તેના તાતાનું કારજ હજી બાકીજ છે,
 ફાંસો ગળે બધને મુવો, તે તો કથા જુદીજ છે. ૯૭
 વિદ્યા ભણ્યો તે શું થયું? શું રૂપ ગ્રણને બાળિયે,
 ઘરનાં બધાં શું કામનાં? પણ આપણું સંભાળયે;

કન્યા કનકની પૂતળી એને કદી દેવાય ના.
 નૌર નેવનાં મોલે ચઢે પણ વાત એ બનનાર ના. ” ૯૮

મામા કહે “એના વિના લાયક ખોજે એકે નથી,
 તો કેમ કરવું તેતણું તું બોલ ત્હારા મુખથી; ”
 મામી કહે “છાના રહો, શું દેડકે વરને ગળ્યા,
 શું ઝાડ બીજ બળી ગયાં કે હિમ હિંગોળે ઠંથા. ૯૯

લાયક કહો કે ના કહો પણ વાત મ્હારી સાંભળો,
 વળતી તમારા હૃદયમાં વિચાર મનગમતો કરો;
 અવતાર સૌ એળે ગયો દારિદ્રતાના દુઃખથી,
 ઉમ્મર વિતાવી આટલી પણ પાછા ના લેગી કરી. ૧૦૦

સ્વપ્ને મુખે સૂતાં નહી, ખાધું નહી ખાંતે કરી,
 અંગે અરાડયું ના ઘરેણું, જન્મમાં તમને વરી;
 પળમાં મિત્રાશે આંખ તો આ બાળકોનું શું થશે,
 એ વાતનો વિચાર કેમ થાતો નથી અંતર વિષે. ૧૦૧

આ દાવ આપ્યો હાથમાં તે કેમ જાવા દીછો,
 સૌ છાંદગીભરની કમાણી કેમ જાવા દીછો;
 હરકોર પાસે પાછાં એકે ઝેર ખાવાને નથી,
 ને દામ વીના વાત મ્હારી પાસ ચાવાની નથી. ૧૦૨

મુજ ફોધની પાંડોશમાં જે વેધ લલ્લભરામ છે,
 વય આપ્તનો છે પુત્ર તેને મકન જેવું નામ છે;

છે વૈદ્ય જાતે વૃદ્ધ તેથી એમ મનમાં ધારતા,
પોતા છતાં નિજ પુત્રને પરણાવવા વિચારતા. ૧૦૩

તે આપવા બંધાય છે, પહેલા રૂપેયા બારસો,
ને સોંપવા તૈયાર છે કમળા તણા સૌ વારસો;
એવું કહીને કાનમાં કંઈ વાત ધીમેથી કરી,
ચુક્તિ પ્રચુક્તિથી હૃદય મામા તણું લીધું હરી. ૧૦૪

“એ ચાર દહાડા લોક સૌ વાતો કરીને થાકશે,
પણ આપણું દારિદ્ર આખા જન્મનું ભાગી જશે;
છો ભાઈ ભાભારામના માટે કહું અત્યારથી,
આ વાત જાશે ખંડાર તો હારા સમી એકે નથી.” ૧૦૫

પળવારમાં તે વાતનો સૌ મર્મ હું સમજી ગઈ,
થાશે હરાજી માદ્યારી મનથી વિચાર્યું મહેં તહીં;
આ દુષ્ટ રાક્ષસણી મહેને ઉઠે કુવે ઉતારશે,
મુજ તાત કેરા કુંજને કાળું કલંક લગાડશે. ૧૦૬

ચુલુવંત ઉપર કોપનું કારણ હવે મહેં જાણિયું,
વિજળી તણા ચમકાર પેઠે હૃદય મ્હાડું ચોકિયું;
રે ! રે ! પિતા માતા જતાં મ્હાડું જગતમાં કો નહી,
આ દુષ્ટના કરથી બચાવા, હાય ! મ્હાડું કો નહી. ૧૦૭

આ વાત કે'વા કોઈને, હિંમત મહેને આવી વહિ,
મ્હારા વસિષ્ઠમાં દુઃખ તેમી શરમ છોડાઈ નહીં;

ગુણવંતને પણ વાત આ કે'વા વખત નવ આવિયો,
ઘરથી નિકળવા ખડાર પૂરો બપોતો મુજ પર થયો. ૧૦૮

જેવી ફસાયે ગાય દુષ્ટ કસાઈ કેરા હાથમાં,
તેવી દશા મહારી થઈ મામા તણા અવાસમાં;
હું રોઈને મહા દુઃખમાં રજની દિવસ વિતાવતી,
રે હાય ! મહાઈ' શું થશે ? એ રીતની ચિન્તા થતી. ૧૦૯

કયાંથી દયા જન દુષ્ટને, નિજ સ્વાર્થના આવેશમાં
શાનો ઉરે તે પાપ કરતાં દ્રવ્ય કેરા લોભમાં;
સ્વાર્થી જગતમાં આંધળો તે અન્ય કંઈ દેખે નહી,
પડદો છવાતાં સ્વાર્થનો પરદુઃખને પેખે નહીં. ૧૧૦

મામા દબાયા પાપિણી મામી તણી બહુ ધાકથી,
ને સ્વાર્થના આવેશમાં સૌજન્યને દીધું ત્યજી;
મહારા નસિબના યોગથી મામી તણું ધાર્યું થયું.
મુજ લગ્ન લલ્લજરામકેરા પુત્રની સાથે થયું. ૧૧૧

ક્રીધી હરાજી માદ્યરી નાણું નગદ ઉપજાવીયું,
મહારા પિતાના કુળને કાળું કલંક લગાડીયું,
મિલકત બધી મુજ તાતની એ દુષ્ટ દૈત્ય ગળી ગયો,
વય અષ્ટનો વરરાય મુજને વારસામાં સોંપીયો. ૧૧૨

આણી ભરોસો ભાઈને સોંપી ગઈ મુજ માવડી,
લેણે દગો હાથ ખેંચના વિશ્વાસ પર મુકી છરી;

જોડી અઘટતી જોડતાં મામે વિચાર કંઈ ના કર્યો,
નિજ સ્વાર્થની ખાતર અફળ અવતાર કીધો માદારો. ૧૧૩
છે ગાયને કન્યા ગરિબડાં જ્યાં દીએ ત્યાં જાય છે,
પરવશ પટેલાં પ્રાણિયોનાં જીવન જોલાં ખાય છે:
જે તાત કન્યાના ભવિષ્યના સુખને ના ઇચ્છતો,
તે દુષ્ટ કોટી કદપ રૌરવ નકનો ભોજતા થતો. ૧૧૪

*

*

*

*

ખ્હારી અકારી જીંદગીનો અંક બદલાયો વગી,
મામા તણા ધરથી ઉપાડી સાસરા માંહી ધરી;
મુજ કંઈ અષ્ટ વરપ તણો હું વર્ષ પૂરા ખારની,
ભુંડા કરમના યોગથી અણબુગતી જોડી બની. ૧૧૫
સાસુ શ્વસુર આનંદ પામ્યાં નયનથી ન્યાળી મ્હને
સૌ જીંદગીકેરી કમાણીનું સ્વરૂપ ધારી મ્હને;
મુજ જેવડી નણ્ણી સખી સમ રનેહ દર્શાવી રહી,
સ્વામીતણી વસમી દશા મુજને નિહાળીને થઇ. ૧૧૬
સંતાય મુજને દેખતાં વિકાળ વાઘણ શી ગણી,
હું જાઉં ધરમાં કે તુરત તે ખ્હાર જાયે નીકળી:
નીચું નિહાળી જાય નાસી, દૂરથી દેખી મ્હને,
ચમકેલ અશ્વ સમાન મુજને દેખતાં વ્યાકુળ બને. ૧૧૭
સહુ અંગ ઉઘાડુ દિસે પહેરે જરાશી પોતડી,
મુખથી વહુટે લાળ, ભાષા મ્હેજ બોલે તોતડી;

મુજ નાથ અષ્ટ વરસ તણો દેખું જતાં નિશાળમાં;
 નિશ્વાસ નાખું હુ ઘણા રમતો નિહાળી આગમાં.

પગમાં ફપાનાં સાંકળાં, ને ચૂડિયો* બે હાથમાં,
હરરોજ શેરીમાં રમે સૌ બાળકોની સાથમાં. ૧૧૮

હઈ ઢોટ ઘરમાં આવિને મુજ સાસુને વળગી પડે,
“ઓ મા મહુને તે ખીજવે છે” એમ બોલીને રડે;
એ જોઇને જાઉં બળી, હોળી ઉઠે મુજ અંતરે,
ઓ દુષ્ટ મામા હાય મ્હારો અફળ ભવ કીધો અરે. ૧૧૯

ભાવે નહીં ખાવું પિવું ને ઉંઘ પણ નહીં આવતી,
નિશ્વાસ નાંખી રોજ નયને નીર હું વરસાવતી;
હું જાઉં કૂવે કે તળાવે ત્યાં સખી મુજ જેવડી,
મુજ વરતણી વાતો કરી મુજને ચિડાવે સૌ મળી. ૧૨૦

બોલાય ના મુજથી જરી શરમાઇ મુખ સંતાડતી,
મનમાંહિ મામા મામીને હું શ્રાપ ઝાઝા આપતી;
જે રીત આંતરડી બળે મ્હારી, સખીના બોલથી,
તે રીત બળજો હૃદય ત્હેનું, આ દશા મારી કરી. ૧૨૧

મ્હારા સમાણી સુંદરી કેલી કરે નીજ કંથથી,
તે જોઈ મ્હારા હૃદયમાં ઉર્મી પ્રકટતી પ્રેમની;
પણ તે વિચારે મનવિષે પળમાંહી વિરામી જતા,
આઘાત થાતો અંતરે અવલોકતાં મ્હારી દશા. ૧૨૨

મુજ નાથ અષ્ટવરસ તણે દેખુ જતાં નિશાળમાં,
નિશાળનાથું હું ધણુ રમતો નિહાળી બાળમાં;

* ફપાની કડલીઓ.

રે ! રે ! વિધાતા વેરીએ આ શું લખ્યું મુજ ભાગ્યમાં,
શાં પાપ મહેં પૂર્વે કર્યાં મુજને ઉશેટી આગમાં ૧૨૩

સાસુ અને નણ્ણદી, મહેને મીઠી નજરથી ન્યાળતાં,
મુજને હસાવા હરધડી વાતો રસિક ઉચ્ચારતાં;
દિલમાં પ્રકટતી દહાયથી હસવું મહેને આવે નહીં,
ઉદાશ અંતઃકરણમાં વાતો રસિક ભાવે નહીં. ૧૨૪

દશ દિવસ મહારા એ રીતે સસરા તણા ઘરમાં ગયા,
ગુણવંતના દર્શન વિના, દશ ભવ સમા મુજને થયા;
ગુણવંત જો મુજને મળે તો કર્મની કથની કહું,
હું એમ ધારી અંતરે ગુણવંતને મળવા ચહું. ૧૨૫

રે ! રે ! દશા આ દેખતાં ગુણવંત પણ દુખિયો થશે,
અવતાર મહારો અફળ જાણી નીર નયને આણશે;
પળમાં થતો વિચાર, કે છે શું હવે ગુણવંતથી,
કરવો ઘટે છે દૂર લેનો ખ્યાલ મહારા ચિત્તથી. ૧૨૬

ગત જન્મના સરખો હવે સંબંધ લેનો માનવો,
તે સ્વપ્ન સરખો ખ્યાલ મહારા મનથકી વિસારવો;
ગુણવંતને બૂલી જવા દઢ ચત્ન હું કરતી હતી,
ને હૃદયમાં મુજ કંથને હું સ્થાપવા મથતી હતી. ૧૨૭

પણ ના ભુલાયો અંતરેથી પ્રેમ એ ગુણવંતનો,
જળના તરંગો પેઠે રહી રહીને હૃદયમાં આવતો;

હર વખત ત્હેની આકૃતિ મુજ નજર આગળ આવતી,
ઘર કામમાં પણ ચુક, ઝાઝી વાર મ્હારાથી થતી. ૧૨૮

બહુ વાર ચોખા દાળ ભેગાં થઈ જતાં મુજ હાથથી,
બહુ વાર પુજો ઘર તણો હું લઈ રસોડે નાંખતી;
બહુ વાર બેઠું ઠાણવું જળથી ભરેલા પાત્રમાં,
બહુ વાર વાગે ઠેસ ઘરમાં ચાલતાં મુજ પાચમાં. ૧૨૯

બહુ વાર ભાન ભુલી જઈ હું શુન્ય થઈ ઉભી રહું,
હું કયાં ફરું છું શું ફરું છું તે દશા વિસરી જઈ;
મનમાં સમજતી હું હતી, કે આ મ્હને ઘટતું નથી,
મનથી પરાયા પુરૂષનું કરવું સ્મરણ ઘટતું નથી. ૧૩૦

જળ જાનહવી સમ જીવન મ્હાફું શુદ્ધ હું મ્હાતી હતી,
ગુણવંતને કરવા કલંકિત ઉર ઇચ્છા ના હતી;
પણ પ્રેમના બળ આગળે નીતિતણું નવ ચાલતું,
પરવશ પડેલું હૃદય મ્હાફું હઠ કરે નવ માનતું. ૧૩૧

હું બળ કરી બહુ વાર મ્હારો જીવ કબજે રાખતી,
ત્હોણે સમાધી માહ્યરી ગુણવંતથી લાગી જતી;
નિર્દોષ બાળાવય વિષે આનંદ કીડા જે કરી,
તે પ્રેમસાગરના તરંગો હૃદય ડોલાવે ફરી. ૧૩૨

મુજ મન વિષે ઇચ્છા હતી ગુણવંતના દર્શન તણી,
શી રીત આવે યોગ એવો એમ હું વિચારતી;

મુજ મામીએ ધમકાવિયો તે દિવસ મહેં જોયો હતો,
વળતી થતાં હું કબજ મળવાનો સમય નહિ આવતો. ૧૩૩

કોને કહું આ વારતા શી રીત સંદેશો કહું;
શી રીત ભેટો થાય ત્હેનો એમ અંતરથી ચહું;
અંતરતણો દૂમો બધો તે પાસ જો આલી કડં,
મહાડં જીવન વૃત્તાન્ત તેની સમીપ જઈ કહેવા ચહું. ૧૩૪

મુજ શ્વશુરની પાડોશમાં એ ચાર ધર ખીજાં હતાં,
મુજ મામી કેરાં ફાઈ તે પાડોશમાં રહેતાં હતાં;
ચપળા કરીને તેમને દશ વર્ષની પુત્રી હતી,
મુજ પાસ તે હર વખત આવી પ્રેમ પૂરો દાખતી. ૧૩૫

ગુણવંતની શેરીવિષે મોસાળ ચપળાનું હતું,
તે કારણે તેનું તહાં બહુવાર જાવાનું થતું;
મહેં તેહ સાથે ગુપ્ત સંદેશો કહ્યો ગુણવંતને,
મળવા મહેને એકાંતમાં, સમિસાંજના શિવ મંદિરે. ૧૩૬

મળવા મહેને ઇચ્છ્યું નહિ કંઈ લોકલજ્જના બળે,
નિજ હસ્તથી લખી પત્ર ત્હેણે માઠંયો મહારી કને;
મુજ પાસ આંચો પત્ર તે મહેં પ્રેમથી કરમાં ગ્રહ્યો,
ગુણવંતનાં દર્શન સયો આદહાદ અંતરમાં થયો. ૧૩૭

ઘડોવાર દુઃખ બુલી ગઈ અનંદ સાગરમાં પડી,
એકાન્ત મળતાં એકલી હું તરત મીઠી પર ચડી;

લખતાં પડેલાં અશ્રુઓ કંઈ અક્ષરે છેકાચલા,
તે નેઈ મહારી આંખમાંથી ઓઘ અશ્રુના વદ્યા. ૧૩૮

કોટી છબી ગુણવંતની એ અક્ષરે રમતી હતી,
જાણે મહને નીતિતણા ઉપદેશ એ કરતી હતી;
સુવર્ણ સરખાં વાક્ય પંક્તિખદ ગોઠવિયાં હતાં,
પરિધાન મુજ હૃદયે થવાનાં ચિત્ર ચીતરિયાં હતાં. ૧૩૯

ઉપદેશ આશ્વાસન ભરેલાં વાક્ય એ ગુણવંતનાં,
મુજ હૃદય વીણા વાદ સાથે ગાન કરવા લાગિયાં;
તે સાંભળો સરવે તહાં મુખ પાઠ તહેનો છે મહને,
મહારા જીવન ગુરૂદેવને નવરાવળે અશ્રુ જળે. ૧૪૦

* * * *

દુઃખથી પરવશ પડેલી સ્નેહની એ વેલડી,
આ પત્ર વાંચીને હવે કરજો સમાપ્તિ સ્નેહની;
જાજો ભુલી અંતરવિષે તું આજથી ગુણવંતને,
ના લાવતી એ બાળપણના લાવ તહારા અંતરે. ૧૪૧

દેખી દશા તહારી દુખી છું વાત નહીં માનજે,
તું ધૈર્ય ધારીને સદા હૈયું કંઠણ કરી રાખજે;
જે સાથે નેહનું જીવન તહારું તે હવે નીલાવજે,
બળવાન હૃદય દેવની છે એમ મનથી માનજે. ૧૪૨

મનથી મહને ના હમજતી એ પ્રાણના મહાની હવે,
સીધાસીધી ઉલટી નહીં બનતી કલંકિત ના હવે;

જેને વરી તે નાથ તહારી જીંદગીનો સાર છે,
ભવસાગરે તુજ દેહરૂપી નાવનો આધાર છે. ૧૪૩

મુજને હવે તુજ ધર્મનો ખંધુ હૃદયથી ધારજે,
તું ધર્મની ભગિની બની મુજને સદા સંભાળજે;
સંસારમાં સહુ નારને ભગિની હવેથી મહેં ગણી,
ગુણવંતકેરા પ્રેમની એ માનજે પ્રેમાંજલી. ૧૪૪

* * * *

અમૃત સમા ઉપદેશવાળો પત્ર એ ગુણવંતનો,
તે વાંચતાં મુજ નયનથી અશ્રુ પ્રવાહ વહ્યો ઘણો;
એ ચાર વેળા વાંચતાં મુખપાઠ વાક્યો થઈ ગયાં,
મુજ હૃદયમાં તે વાક્ય વિધિના લેખ સમ અંકિત થયાં ૧૪૫
ગુણવંત ઉપર તે પળે અતિ પૂજ્ય ખુદ્દિ ઉપજી,
છે ધન્ય બાળસખા તહને મહારી સુધારી જીંદગી;
તું આજથી ગુરૂદેવ મહારો, હું હવે શિષ્યા સદા,
ઉપદેશ તહારો અંતરેથી ના વિસાડું હું કદા. ૧૪૬

મુજ માટ તહેં સંસારને આપી અરે તિલાંજલી,
તે ના ગમ્યું મુજ અંતરે, એ સંતના શિરોમણી;
એ કંઠણ મત તહાડું સખા મુજ હૃદયને વીદારશે,
મુજ માટ તહેં મુખ ત્યાગિયું તેથી મ્હને ચિન્તા થશે. ૧૪૭

‘જાજે ભુલી અંતર વિષે તું આજથી ગુણવંતને,
એ વળ સરખાં વાક્ય તહારાં કેમ ના બાળે મ્હને;

અવિલક્ષ્ય અંતર આપણું તે કેમ લિપ્ત હવે થશે,
જળથી અલગ થાતાં, જરા શું માછલી જીવી શકે ? ૧૪૮

તુજને નિહાળી દૂરથી મુજ હૃદય રીઝાવીશ હું,
તુજ ધર્મની ભગિની બની હરનીશ સંભાળીશ હું;
જે સાથ જોડ્યું જીવન મ્હારું તેહ નીલાવીશ હું,
મુજ નાથને ઈશ્વરતણા અવતાર સમ માનીશ હું. ૧૪૯

પણ તુજ ઉપરનો પ્રેમ મ્હારો લુપ્ત થાવાનો નથી,
સહવાસ ત્હારો હે સખા ! મનથી ભુલાવાનો નથી;
એ રીતના વિધવિધ વિચારો હૃદયમાંથી આવતા,
ગુણવંત ઉપર નિર્વિકારી પ્રેમને દરશાવતા. ૧૫૦

*

*

*

*

વર્ષા સમયનાં વાદળાં પેઠે દિવસ જાતા હતા,
મ્હારી દશાના રંગ પણ તે સાથ બદલાતા હતા;
સ્વામીતણું સુખ તો મ્હને તલમાત્ર પણ મળતું નહીં,
સાસુ નણુંદના સંગમાં દિન માહિરા જાતા નહીં. ૧૫૧

એકાન્તમાં હું કંથ સાથે બોલવા ઇચ્છા કરું,
પણ જા્ય નાશી દૂર, મુજને દેખતાં હું શું કરું;
જો હસ્ત ઝાલું હેતથી તો ચીસ પાડીને રૂવે,
હું શું કરું કેને કહું આ કર્મની કથની હવે. ૧૫૨

આવે સપરમા દિવસ ને આનંદ માણે માનુની,
નિજ સ્વામીની સંગે રમે, નવ યૌવના મ્હારા સમી;

કો નવલ વસાવણુ ધારી દેવને મંદિર જતી,
નિજ નાથની વાતો કરી સર્ખી સંગ મુખ મલકાવતી. ૧૫૩

વનિતા વિનોદે વેલ્લી મળી પ્રેમની વાતો કરે,
મહારા હૃદયમાં તે સમે સંતાપની હોળી બળે;
આ અણુસમજણુ નાથ મહારા સમજણુ ક્યારે થશે,
ક્યારે મહેને આનંદના અગ્નિ વિષે નવરાવશે. ૧૫૪

દિન સત હું સંતાપમાં મહા કષ્ટથી વીતાવતી,
ઉગતા હૃદયના ભાવને મહા ચત્નથી નીવારતી;
હું શિમળવંતી શુદ્ધ મનની ઉચ્ચ કુળમાં અવતરી,
નિજ સ્વાર્થ સાધી માર્મીએ દુઃખમય બનાવી છાંદગી. ૧૫૫

* * * *

અંકુશ મુજ સાસુ તણો સસરા ઉપર પૂરો હતો,
વરતે સ્વચ્છંદે તે સદા મદ પૂર્ણ યૌવનનો હતો;
સસરા હતો વયવૃદ્ધ અણુ આંખથી દેખાય ના,
અપમાન મુજ સાસુ કરે પણ તેહને કહેવાય ના. ૧૫૬

છણકા કરે સાસુ સદા શખદો અઘટતા ઉચ્ચરે,
વયવૃદ્ધ મુજ સસરા ભિચાર સહન તે સરવે કરે;
મુજ હૃદયમાં આવે ક્યા નિહોઈ એહ વહીવળી,
સઘણ નિકાળી હું મહું ઉત્તર પીઠે બહુ સાક્ષુતણી. ૧૫૭

પાડેશમાં નાનકરને આવે ક્યા ડોચ પડે,
પણ કઈશ સામુદાયી બીટી સરવ મનમાં થયે;

મુજ નાથને પશુ રોજ મારે માર મહારા હેખતાં,
તે ભોળને મહારા નયનમાં નીર નિત્યે આવતાં. ૧૫૮

મુજ સાથ પશુ ધીમે ધીમે નિજ સ્વરૂપને પ્રગટાવીયું,
તહે આ ઉઘાડયું, આ ખગાડયું, એમ કહેવા માંડીયું;
હું સર્વ સાંખીને રહું ઉત્તર નહીં આપું કદા,
તોપશુ ગમે તે વાંક કાઢી ત્રાસ આપે સર્વદા. ૧૫૯

પ્રત્યક્ષ મુર્તિ કલેશની જાણે વિધાતાએ ઘડી,
હું પૂર્વના દુઃખથી એ સાસુને પાલે પડી;
જે જન્મથી દુઃખમાં વસ્યું તેને કદી સુખ હોય ના,
ઘનઘોર અધારી નિશામાં ચંદ્ર દર્શન હોય ના. ૧૬૦

ત્યાં એક દેવીદાસ નામે દુર્ગુણી સાધુ હતો,
અમ શેરીમાં દરરોજ તે ભોંખ માગવાને આવતો;
બહુ મંત્ર જંત્ર અનેક તંત્રો વસિકરણ કરી જાણતો,
લોખાજનોને લોળવી તે ગામમાં ફાવી જતો. ૧૬૧

છાપાં તિલક ઝાઝાં કરીને શરીરને શોભાવતો,
કરબાંહિ પહેરે ખેરખા દશ વિશ માખા ધાસ્તો;
રાખે વળી કરતાલ કરમાં કૃષ્ણ કૃષ્ણ કદમાં કરે,
આંકેલ સાંઠ સમાન આખા ગામમાં નીત્યે ફેરે. ૧૬૨

આવી અમારે ઘેર નીત્યે બેસતો એસા કને,
હી ! હી ! કરી હસતો ઘણું મુખથી ગમે તેવું કહે;

સંબંધ વિનાનાં ઘણાં વચનો ઉચારે જ્ઞાનનાં,
બહુ ડોળ રાખે સિદ્ધનો જાણે અપુ વિદ્વાનમાં. ૧૬૩

મુજ સાસુની સાથે સદા વચનો વહે વૈરાગ્યનાં,
નાચે કુદે પદ ગાય રાધાકૃષ્ણના શૃંગારનાં;
નાંખે નજર મહારા તરફ કારી વિકારી આંખથી,
હું સર્વ લક્ષણ એહનાં સમજી ગઈ મુજ હૃદયથી. ૧૬૪

આવે વખત ખેવખત ઘરમાં એકલી દેખી મહને,
એટા કરે બહુ અંગની કુદ્રષ્ટિએ દેખે મહને;
ઉત્તર નહીં આપું છતાં ખેખે મહને ખોલાવતો,
ને પ્રસંશા પોતાતણી નીજ મુખથી કરતો હતો. ૧૬૫

હું શરમની ભારી સહુ વચનો કહે તે સાંખતી,
મુજ મન થકી એ દુષ્ટને યમહત સરખો માનતી;
સાસુ કને નહીં વાત થાયે કંથને હું શું કહું,
હું મૌન ધારી અંતરે એ દુષ્ટ ખોલે તે સહુ. ૧૬૬

મુજને ફસાવા કારણે યુક્તિ અધીક દુષ્ટે કરી,
હું કોઈ રીતે તેહના ફંદાવિષે આવી નહીં;
જળમાં કમળ રહે છે સદા પશ્ચ સ્પર્ષ જળનો થાય ના,
સતિનું વિમળ મન કોઈ કાળે વિષયમાં લલચાય ના ૧૬૭

હું એક દહાડો ઘેરથી સમીસાંજના ખેટું લઈ,
પાડોશની પ્રમદાતણી સંગે કુવે પાણી ગઈ;

એ લાગ જોઈ દુષ્ટ દેવીદાસ વાંસે આવિયો,
ખે ચાર તહેના દુષ્ટ સાથી સાથ છૂપાઇ રહ્યો. ૧૬૮

હું જળ તણું ખેડું ભરી ચાલી કુવેથી જે ઘડી,
થાશે અસુર એમ જાણી ઝડપ ચાલ્યાની કરી;
પ્રમદા હતી મુજ સંગમાં તે રહેજ પાછળ રહી ગઈ,
એ લાગ જોઈ દુષ્ટ દેવીદાસ આવ્યો સજ થઈ. ૧૬૯

ખે બાબુએથી ખે જણા આવ્યા અચાનક માર્ગમાં,
ખેડું ઉઠાવ્યું માહરૂં નાઠા લઈ પળવારમાં;
જેવી રીતે સીતા સતીનું હરણ કીધું રાવણે,
તે રીત પાછળથી મહને પકડી તરત એ સાધુડે. ૧૭૦

મુખ દાખિયું બહુ બળ કરી તેઘી અવાચક હું થઈ,
અણચિંતવ્યા આ યોગથી શુદ્ધિ સરવ મહારી ગઈ;
અદ્ધર ઉઠાવીને મહને સંકેત સ્થાને લઈ ગયો,
મહારૂં શિયળ સંહારવા એ દુષ્ટ તત્પર થઈ ગયો. ૧૭૧

મહેં સ્મરણ કીધું શ્રીહરીનું શિયળનું રક્ષણ થવા,
ચંડિ સ્વરૂપ ધારી ઉભી એ દુષ્ટને સંહારવા;
બળહીણ હું પણ એ સમે પ્રભુએ મહને બળ આપિયું,
નહિ પ્રાણની પરવા રહી દ્રઢ નિશ્ચયી હૈયું થયું. ૧૭૨

ઓ દુષ્ટ કુઠાં કર્મના કરનાર નીચ નરાધમા,
ધીક્કાર છે શતવાર તુજને પાપકેરા પુતળાં;

છે ખીલ તહારા લેખને ખીલાર ભક્તિ તાહરી,
આ કૃત્ય કૂડાં તાહરાં, કમલ સહન કરશે શ્રીહરી. ૧૭૩

આ સજ્જ મહારા સાંભળી હી ! હી ! હર્યો કામાન્ધ જો,
આબ્યાં હવે મુજ લાગમાં શાન્તિ ધરો શ્યામા તહમે;
ખાઓ પીઓ ધન વાપરો માણો મઝા મન માનતી,
આ દાસ ઉપર રે'મની દ્રષ્ટિ કરો હે માનુની. ૧૭૪

સાસુ તહમારાં સર્વ રીતે માહરી સેવા કરે,
ને આપ અતડાં આવ તે મહારા હૃદયને ના ગમે;
સ્વામી તહમારો છેક નહાનો, છે તહમે નવયૌવના,
સમજી સલુછી શાન્ત થઈ મહારી કિલકારો યાચના. ૧૭૫

જોવું કહી જો દુષ્ટ ત્યાં મુજને પકડવા આવિયો,
ધુળ આટલો પળવારમાં પગના પ્રહારે મહેં કર્યો;
મહેં હોટ મુકી તુલ ત્યાં, નિકળી જવા ધર ખારજો,
જો દુષ્ટ પાછળ આવિયો મુજને પકડવા કારજો. ૧૭૬

મહેં જુમ પાડી ધાઓ કોઈ આ સમે ઉઝારવા,
આબ્યા અચાનક બે જણા તે હામમાં ઉત્સવળ;
મહેં જોજખ્યો મુજવંત તહેના મિત્ર સાથે આવિયો,
ભણે અણીના સમયમાં જગન્નાથ સહામ મહેને થયે. ૧૭૭

ગજને બચાવ આહમી ભણે પ્રભુ આની ચહ્યા,
બન્ને જણાને કોમતાં કરે દુષ્ટના હેઠ પડ્યા,

ગાંઝી ચઢાવી રીસ ને એ દુષ્ટ વાણી ઉચર્યો,
ભાગ્યો ત્હમારે મારજે ને આશ છુબ્યાની કરો. ૧૭૮

એવું કહી એ દુષ્ટ મુજને ઝાલવાને આવિયો,
તે સમય ત્યાં ગુણવંત દેવીદાસને બાઝી પડ્યો;
ગુણવંત દેવીદાસ બે બાઝ્યા કરીને બાકરી
ગુણવંતના મિત્રે મ્હને છટકી જવા સંજા કરી. ૧૭૯

મુજ માટ સંકટમાં પડેલાને તણ નિર્દય થઈ,
ના છુટકે નાહી તહીંથી સાસરે સત્વર ગઈ;
નવ શ્વાસ માય શરીરમાં, બોલાય ના મુખથી જરી,
મુજ સાસુની પાસે જઈ, હું ધૂસકે રોઈ પડી. ૧૮૦

સાસુ કહે વહુ શું થયું, તું ક્યારની ક્યાં ગઈ હતી,
ઝટ બોલ શા માટે રહે, ઉત્તર નથી ક્યમ આપતી;
મ્હેં સર્વ મુજ ઉપર વિતેલું અથ ઇતિ માંડી કહ્યું,
તે ત્રાંભળી સાંસુતણું મુખ કોપથી રાતુ થયું. ૧૮૧

લાગી મ્હને ધમકાવવા, સખદો વદી અણુછાજતા,
શું છિતરે છે તું મ્હને દુર્ગુણ જણાવી સંતના ?
એ દેવના આવતાર જેવા સંતને દોષિત કરે,
મઈ આજ કાલેલાણી મ્હને ઉડાવવા હિંમત મરે. ૧૮૨

ને સેવનાં નીર સોલે જાયે, પ્રશ્નિમે ઉગે રવિ,
આવે શિવજતા અમિમાં, ઉલટી વહે કહી બાન્હવી;

બનવું અશક્ય બને કદી, પણ વાત એહ મનાય ના,
મહારાજ દેવીદાસ તેહ વિકારને વશ થાય ના. ૧૮૬

તેં કૃત્ય કંઈ ફરું કર્યું તે મુજથી છૂપાવવા,
મનથી ચહે એ સંતને શિર સર્વ ઢાળી પાડવા;
એવાં વદીને વેણ ઝાઝાં ગાલરી મુજને કરી,
બોલી શકી નહિ કાંઈ હું, મેં મૌનવૃત્તિ આદરી. ૧૮૪

રે ! રે ! પ્રભુ હું શું કરું સાચું કહ્યું જુહું થયું,
જ્યાં બહાર ત્યાંથી ધાડ આવી ઝેર અમૃતનું થયું;
મુજને બચાવી દુષ્ટ કરથી, બહારીને શિર આપદા,
એ ધર્મબંધુના ઉપર આવી હશે શી આપદા. ૧૮૫

ક્યાં દુષ્ટ દેવીદાસ એ મદમસ્ત હસ્તીના સમો,
સામો અરે ગુણવંત ક્યાં કોમળ અને કૃષ અંગનો;
રે હાય ! મહારે માટ એના જીવનની હાની થશે,
એ દુષ્ટ એના અંગને મરડી મચરડી નાંખશે. ૧૮૬

નજરે નિરખવાનો સમય આવ્યો છતાં એળે ગયો,
નિરભાગિણી હું નારના કરમે દુખી તેતો થયો;
એ રીતના કરતાં વિચારો રાત સૌ વીતી ગઇ,
દિન ઊગતાં સહુ ગામમાં ચરચા અધિક મહારી થઇ. ૧૮૭

મહારા સંબંધે સાધુડે સૌને જુહું સમજાવિયું,
પોતાતણું જે કૃત્ય કાળુ તે સરવ છૂપાવિયું;

મુજ સાસુ પાસે આવીને વાતો બનાવીને કરી,
“ નજરો નજર મ્હેં આજ દેખી, દુબટતા વહુ અરતાણી. ૧૮૮

ગુણવંત સાથે સાંજના તે એકલી બતી હતી,
તે ના ખમાયું મુજથકી માટે કરી રોકી હતી;
કીધું ઘણું અપમાન મ્હાડું શબ્દ અણુઘટતા વદી,
છે બાળબુદ્ધિ એમ બાણી મ્હેં સહન શક્તી ધરી. ૧૮૯

ગુણવંત સાથે મિત્ર તહેનો એક આવેલો હતો,
તે બે જણે મર્જાને મ્હને ત્યાં માર અઝો મારિયો;
થાતી અનીતિ ટાળવા હું ફરજ સમજીને ગયો,
તો ધરમ કરતાં ધાડ આવી, લાલ એ મુજને થયો. ૧૯૦

આ સાંભળીને વાત અઝી રીસ સાસુએ કરી,
મ્હારા ઉપર વિકાળ વાઘણ પેઠ તે તૂટી પડી;
ઓ દુબટ રંડા કેમ મુખથી વાત ત્હેં બુઠી કરી,
ત્હાડું છુપાવો કૃત્ય કાળુ વાત કેવી ગોઠવી. ૧૯૧

ચોરી કરીને ચોર દંડે જેમ ચોકીદારને,
તેવો કયો ત્હેં તાલ પણ નવ પાપ તો ઢાંકયું રહે;
અપવાદ બુઠો ઈશ જેવા સંતને શીરે ધરી,
ભોળી ગણી મુજને ખરે ઊડાવવા ચુકિત કરી. ૧૯૨

આવું વદી મુજ પાસથી છણકેા કરી ધરમાં ગઈ,
તે સમયથી સૌ રીતથી મ્હારી દશા માઠી થઈ;

સૌ લોકમાં મહારા સંખંધે આળ અણુઘટલાં ધરી,
મહારી અને ગુણવંતની બહુ રીત વાતો ગોઠવી. ૧૯૩
મુજ કંથને ગુણવંતનું ઠઠં નામને લાંબેરિયો,
મુઠ્ઠા લરાવી કાન મુને મારવા ઉશ્કેરિયો;
એ અણુસમજણા નાથ મહારા માતની વાતો સુણી,
બહુ દુઃખ દેવા લાગિયા વ્યભિચારીણી મુજને ગણી. ૧૯૪

* * * *

દરકાર મહારા દેહની તણભાર મુજને ના હતી,
પણ એક ચિન્તા નિત્ય મહારા હૃદયને વીદારતી;
મુજ કારણે ગુણવંત ઉપર આળ બુદ્ધિ આવતું,
તેથી હૃદય મહારું સદા સંતાપથી બળતું હતું. ૧૯૫
જેણે અરે મુજ કારણે સંસારની હોળી કરી,
જેણે મહને ઉપદેશ આપી સત્ય પંથે દોરવી;
જે ધર્મનો અવતાર પારાવાર સૌ સદ્ગુણનો,
તે હું અભાગી નારના કરમે વગોવાયો ધણો. ૧૯૬
હું પ્રાર્થના કરતી પ્રભુ તું સત્યનો આધાર છું,
આથી અધિક સંકટ પડે તે સાંખવા તૈયાર છું;
પણ શિયળ મહારું હે હરિ તું સર્વદા નીલાવજે,
આ દીન દાસીને સદા તું સહનશક્તિ આપજે. ૧૯૭
હું દોહાલા કિન માદાર મહા દુઃખમાં વીતવણી,
મુજ નાથને ઈશ્વરતણા અવતાર સરખા માનણી;

એકાન્તમાં કરી પ્રાર્થના હું સત્ય વાત જણાવતી,
મ્હારા વિવેકની વારતા હું તેમને સમજાવતી. ૧૯૮

પણ માતની શીખામણે બહુ માર મુજને મારતા,
ને વળ સરખાં વાક્યથી મ્હારા હૃદયને બાળતા;
ઠરવા તણું નહિ ઠામ મ્હારે કયાં જઈ કોને કહું,
દિન રાત કાહું રોધને હું સંકટો સરવે સહું. ૧૯૯

મુજ સ્વસુર સઘળી સાંભળે મ્હારા વિતકની વારતા,
હું શિયળવંતી શુદ્ધ મનની તેહ પોતે જાણતા;
મ્હારા ઉપરનો ત્રાસ દેખી દુઃખ ઓસાને થતું,
પણ પાપિણી પિશાચણી આગળ કશું નવ ચાલતું. ૨૦૦

મુજ નાથને પણ હું કદી નિર્દોષ મનથી લાગતી,
પણ માત પાસે બોલવા હીંમત જરા નહીં ચાલતી;
નણ્ણદી નઠારી વેણુ વસમાં વદનથી વરસાવતી,
નિજ ભાઈને બંધેરવામાં તે કસર નહિ રાખતી. ૨૦૧

દિન રાત હું અંતઃકરણમાં ધૈર્યનું બળ ધારતી,
સાસુ નણ્ણદ ને સાધુના હક્કા હઠાવી રાખતી;
સંકટતણે શિર મ્હાડ તૂટયો, જીવમમાં જકડાઈ રહી,
હું મૌન્ય ધારી સર્વ સંકટ શિર ઉપર ધારી રહી. ૨૦૨

*

*

*

દિન એક હું ઘરકામથી થઈ મુક્ત ને બેઠી હતી,
સાસુ નણ્ણદ નહિ ઘર વિષે તેથી જરા શાન્તિ હતી;

તે સમય ચપળાએ મ્હને કંઈ પત્ર કરમાં આપિયો,
દેખી હૃદય સમજી ગયું કે પત્ર આ ગુણવંતનો. ૨૦૩

તાપે તપેલા પ્રાણીને જ્યમ વૃક્ષનો છાંયો મળે,
તરસે સુકાતા કંઠમાં જ્યમ ખુંદ અમૃતનું પડે;
જે રીત ગાઢા તિમિરમાંહી રહેજ અમકે આગિયો;
દારૂણ દુખમાં પત્ર તેવી રીત મુજને લાગિયો. ૨૦૪

અશ્રુ જળે નવરાવિયો એકાન્તમાં એ પત્રને,
આતુર થઈ ઉઠેલિયો ભયથી ધડકતા અંતરે;
તેમાં લખેલાં વાક્ય વાચ્યાં તીરના સરખાં હૃદે,
તે પત્રનો સારાંશ સરવે સાંભળેા શ્રોતા તમે. ૨૦૫

* * *
હે જાળમાં જકડાયેલી હરિણી સમી હતભાગિની,
દુખમાં ત્હને સંતાપવા લખતાં મુજે છે લેખિની;
હું નિવડયો અંગાર તુજ સૌભાગ્યતરૂને બાળવા,
દીધાં ત્હને બહુ દુઃખ મહેં ત્હેની ફરી યાચું ક્ષમા. ૨૦૬

દૂરથી નિહાળી દુઃખ ત્હાડું સહન થઈ શકતું નથી,
માટે હવે કરવા સમાપ્તિ આહું છું સંસારની;
તુજને ખરેખર દુઃખનો દેનાર જગમાં હુંજ છું,
ત્હેં સહન કરીયું દુઃખ સરવે અડગ મનની તુંજ છું. ૨૦૭

મનથી હવે સંસાર આ નિઃસાર મુજને લાગતો,
તુજને દુખી નીહાળવા હું હૃદયથી ના ઇચ્છતો;

માટે હૃદય તેડી જશે ત્યાં એકલો હું બંધ છું,
આ જગતની જંજાળની કરવા સમાપ્તી ચાહું છું. ૨૦૮
તું દુખથી ડરતી નહીં અંતે વિજય તારો થશે,
તારા ઉપરનું વાદળું પળમાંથી વિખરાઇ જશે;
તુજ પ્રાણથી પણ શિયળને મોંઘું ગણી સંભાળજે,
મનથી સદાને માટ તું ગુણવંતને લુલી જજે. ૨૦૯

* * * *
હિમથી ખળેલી પશ્ચિમીપર વજનો ફટકો પડે,
તેવી રીતે એ પત્ર વાંચી દુઃખ વ્યાપ્તું અંતરે;
હિંચુભાગિની હું નાર શાને જન્મી આ સંસારમાં,
સુખની ઘડી નવ સાંપડી દુઃખરૂપ આ સંસારમાં. ૨૧૦
નાની વયે માતા પિતા મુજને તણ ચાહ્યાં ગયાં,
મામા અને મામી કરમના દોષથી વૈરી થયાં;
સાસુ નણુંદ સ્વામી તણે મન હું ઠરી વ્યભિચારિણી,
મનથી પવિત્ર રહી છતાં જગમાં ગણાઇ બરિણી. ૨૧૧
હતભાગિની હું નારથી ગુણવંત પણ દુખિયો થયો,
સંસારની હોળી કરી ધરખાર ત્યાગીને ગયો;
આથી અધિક શું દુઃખ લોગવવું હજી બાકી હશે,
મ્હારી અકરી જીંદગીને અંત ક્યારે આવશે. ૨૧૨
ખડું બળ કરી સાસુ મ્હને કરવા ચહે વ્યભિચારણી,
મુજ રૂપ યૌવનનો વડે કરવા કમાણી ચાપિણી;

રે ! દુષ્ટ દેવીદાસ લુખ્યા વાઘ સરખો બાસતો,
મ્હારા શિયળનો ધ્વંસ કરવા માટ તલપાં મારતો. ૨૧૩

જેવી ફસાઈ હોય હરણી વાઘના ટોળા વિષે,
તેથી અધિક લયથી ભરેલી જાંઘળી મ્હારી દિસે;
મુજ શિયળને સંભાળવા હું ક્યાં જઉં ને શું કરું,
કરવા તણું નહિ ઠામ મ્હારે તો પછી ક્યાં જઈ ઠરું. ૨૧૪

ક્રીધા વિચાર અપાર પણ આધાર કંઈ દેખ્યો નહીં.
કરવા સમાપ્તિ દેહની મનથી વિચાર્યું મહેં તહીં;
વાળુ ક્યાં વિષુ રાત્રિએ મેહી ઉપર સૂતી જઈ,
મનની વ્યથાથી લેશ પણ નિદ્રા મ્હને આવી નહિ. ૨૧૫

મુજથી રોંસાઈ નાથ મ્હારા દૂર જઈ સૂતા હતા,
જે ઘોરવાના ઘોષથી મેહી ગભાવી મુકતા;
મુજ દુઃખ પેઠે સર્વ ઠામે તિમિર પ્રસરેલું હતું,
નિજ ન અરણ્ય સમુ સકળ આ જગત મુજને લાગતું. ૨૧૬

ખહુ દૂર કેં કેં વાર ભસતા શ્વાનના શબ્દો થતા,
લેલી તિમિર તે શબ્દ મ્હારા કાનમાંડી વાગતા;
વળી દુષ્ટ તરકર ભાતથી જન વર્ગને ચેતાવવા,
શેરી તણે નાકે થતા ટઉકાર ચોકીદારના. ૨૧૭

મુજ હૃદયમાંહિ વિચારના ઉઠે તરંગો રહી રહી,
દુખ સર્વની કરવા સમાપ્તિ પારતી અંતર મહીં;

મનથી કરી નિશ્ચય પછી હેઠી પથારી ત્યાગીને,
ચાલી ધિમે પગલે, પતિને પાય દૂરથી લાગીને. ૨૧૮

હું કયાં જઈ છું આ પળે, મનથી વિચાર્યું ના હતું,
દુખથી દબાયેલા હૃદયમાં લાન મુજને ના હતું;
હું નીકળી ઘર બહાર તો રાત્રી ભયાનક લાગતી,
અંધાર ઘોર ગુફા વિષે હું એકલી બાંધે ઉભી. ૨૧૯

આકાશમાંહી તારલા દુર્જન સમા દિસતા હતા,
દુખિણી મહને દેખ્યા છતાં ગગને ચડી હસતા હતા;
પાછી નજર કીધા વિના હું પોળને નાકે ગઇ,
દેખી ભયાનક દુઃખ મ્હાડું, બીક પણ નાશી ગઇ. ૨૨૦

દોલમાં ઠયાં વિષુ નીકળી ફરકાર છોડી દેહની,
ઘાડા તિમિરમાં ઘોર વનમાં એકલી પંથે પડી;
આજે બપોરે આંહી આવી માર્ગનાં દુખ ભોગવી;
હું અન્ન જળને ઉંઘવું ત્રણ દિવસથી પામી નથી. ૨૨૧

મનહર નિહાળી રૂપ શ્રીરણછોડનાં દર્શન કર્યો,
વિનવી પ્રભુના ચરણમાં મુજ દુઃખ નિવેદન કર્યો;
મ્હેં માફી માગી નાથની તન ત્યાગવાના વાંકની,
હું ગોમતીને તીર નિર્જન સ્થાન શોધીને ગઇ. ૨૨૨

તે હમમાં અણચિંતબંધે આ ભાઈનો ભેટો થયો,
દુખપૂર્ણ મ્હારા દેહનો થાતાં નિપાત બચાવિયો;

કહા આત્મકથની આટલી તરૂણી અવાચક તે થઇ,
 દુખની અને ભુખની વ્યથાના ભારથી ધરણી ઢળી. ૨૨૩
 કરૂણાજનક આ વારતા સૌ સાંભળી દુખિયાં થયાં,
 તે નારનાં નિર્દય સગાંને શ્રાપ દેવા લાગ્યાં;
 અશ્રુ ભરેલી આંખથી સરવે ગયાં નિજ મંદિરે,
 મ્હેં શાન્તવના ત્હેની કરી વાળુ કરાવ્યું મ્હા બળે. ૨૨૪

* * * *

ઓ હિન્દમાં ઉત્તમ મનાતી જ્ઞાતિના અગ્રેસરો,
 આ સુંદરીના કર્મની કથની જરા ચિત્તે ધરો;
 પાપાણુનાં અંતર તમારાં હોય તો પણ પીગળે,
 હૌલમાં દયાની લાગણી ના હોય પણ હૈયું બળે. ૨૨૫

વિકાળ હિંસક પ્રાણીયો પણ સંતતીને મ્હાય છે,
 પણ માનવી નિર્દય બની સંતતીને ખાય છે;
 પાળેલ પ્રાણીને કદી કુર ખાટકી પણ ના હણે,
 પણ દુષ્ટ મા ખાપો હણે નિજ પેટના સંતાનને. ૨૨૬

નિજ હસ્ત વાવી વેલડી જળ પાઇને પોષણ કર્યું,
 સુખકર બનાવી છાંય રવિના તાપથી રક્ષણ કર્યું;
 વિધવિધ પ્રકારે વિલસતાં વૃક્ષે વિટાવા તે ગર્ભ,
 નિર્દય બની એ વેલડીને ઝાંખરે ઝીકી જઇ. ૨૨૭

ખાળા મનોહર વેલડી આ વિશ્વકર્ષી આગમી;
 માતા પિતાના હસ્તથી પોષણ થતાં પ્રપુલિત બમી;

*સહકાર સમ ગુણવાન સંગે વીંટવા લાયક થઈ,
 નિર્દય બની માતાપિતાએ ઝાંખરે ઝીંકી જઈ. ૨૨૮
 સ્વાર્થી પિતા માતા સુતાના હિતને જોતાં નથી,
 તે દાસ પૈસાનાં બની ગુણ દોષ કંઈ જોતાં નથી;
 કંઈ કાગ કોટે રત્નમાળા એ રીતે બંધાય છે,
 લાખો બિચારી બાળકાઓ દુઃખમાંહિ દટાય છે. ૨૨૯
 થે લોભને વશ પાપોયો પ્રીતે હરાજી તે કરે,
 આપે વધારે દામ ત્હને હસ્ત એ કન્યા ધરે;
 વય વૃદ્ધ બાળક રોગી કે, કો કુટિલને કર જાય છે,
 કન્યા કનકની પુતળીનો જન્મ એળે જાય છે. ૨૩૦
 કુળવાન કેં નિજ કુળતણા અભિમાનમાં અંધા બની,
 નિજ પુત્રીને જઈ ઝીકતા સો હાથના ખાડા મહી;
 હોયે મુરખ વ્યસની જુગારી હોય ચિત્તે રહાય છે,
 ખિલતી કળી સમે બાળિકાનું જીવન નિષ્ફળ થાય છે. ૨૩૧
 રૂપે રૂડા ગુણવાન સહિવિદ્યા ભણેલા રંકને,
 કન્ધાતણાં માતા પિતા કુળહિણ ગણતાં તેહને;
 દુર્જનુતણા ભંડાર પૈસાદારને ચિત્ત રહાય છે,
 નિર્દોષ ગુણિયલ બાળિકા દુખમાં દટાઈ જાય છે. ૨૩૨
 માટે વિચારો બંધુઓ મનમાંહિ સારાસારને,
 બપો સુતાને થોડ્ય વરથી મુધરવા સંસારને;

તો દિન દિને ભારત લૂંમિમાં ધર્મનું બળ વાધશે,
 અંતઃકરણની આશિષો બાળા સદા વરસાવશે. ૨૩૩

આ કમનસૌજ તરૂણીતણો ઈતિહાસ બાકી છે ધણો,
 તે માંહીથી મહેં ફક્ત થોડો ભાગ આજ પ્રગટ કર્યો;
 ઉત્તર અવસ્થા તેહની કેા સમય પ્રગટાવીશ હું,
 આજે સમય રોક્યો ધણો માટે હવે માફી ચહું. ૨૩૪

સમાપ્ત.

એ બહેન ના બહીનીશ તું આ સ્થાનમાં બસજો નહીં,
તુજ માત તુલ્ય અમો ક્રીએ માટે જરા ઈચ્છી નહીં.

વધુ માટે-કુમનસીથ કુમળા વંચો.

